

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת ואתחנן, תשס"ו
מספר 664מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

"לא יהיה לך אלהים אחרים על פני"

החטא החמור ביותר בין אדם למקום הוא, ללא ספק, חטא עבודה זרה. זוהי עברה על הראשון בעשרת הדברות ("לא יהיה לך אלהים אחרים על פני", דב' ה: ז/ש' כ: ג), שנקבע לגביה "ייהרג ואל יעבור", וחומרתה מורגשת בדרכים נוספות. אף-על-פי-כן, בני ישראל נכשלו בחטא הזה שוב ושוב, החל בחטא העגל בתחילת מסעם במדבר (ש' ל"ב) וכלה בפרשת בנות מואב בשיטים בסוף מסעם (במ' כ"ה). גם אחרי כניסתם לארץ ישראל, כמעט לא פסקו העם מלעבוד עבודה זרה. למעשה, אפשר לתאר את ספרי הנביאים כניסיון מתמיד - בדרך כלל כושל - של הנביא לגמול את עם ישראל מעבודה זרה, כפי שנאמר (אמנם בהתייחס גם לחטאים אחרים): "אלמלא חטאו ישראל לא ניתן להם אלא חמישה חומשי תורה וספר יהושע בלבד" (בבלי נדרים כב ע"ב).

מה כל-כך מושך בעבודה זרה? מדוע נגררו בני ישראל לפולחן הזה לאורך שנים כה רבות? לפני שנדון בנושא זה, אנו חייבים להשתחרר מהרעיון הרווח כאילו עבודה זרה אינה הולמת אנשים משכילים ומודרנים. היום, במאה העשרים ואחת, אנו נוטים לראות בעבודה זרה כשייכת לאמונה פרימיטיבית, ואפילו מגוחכת. אדם יוצר פסל מעץ ואבן או מכסף וזהב וכבר למחרת אנשים מתפללים ומשתחווים לאותו פסל ומצפים שפיסת חומר זו תפתור להם את בעיות החיים. תיאור הנשמע בלתי-רציונלי בעליל.

טענה זו מוצאת את ביטוייה גם במסורת שלנו; לדוגמא, כתוב בתפילת הלל (תה' קטו: ד-ח):
עצביהם כסף וזהב, מעשה ידי אדם. פה להם ולא ידברו, עינים להם ולא יראו. אזנים להם ולא ישמעו, אף להם ולא יריחו. ידיהם ולא ימישו, רגליהם ולא יהלכו, לא יהגו בגרונם. כמוהם יהיו עשיהם, כל אשר ב'טח בהם.

אבל למעשה, תיאור מלעיג זה אינו משקף נאמנה את השקפת-העולם של עובדי עבודה זרה, שכן עובד האלילים אינו חושב באמת שהפסל שאליו הוא מתפלל ומשתחוה, הוא האליל עצמו. אלפי היוונים שביקרו במקדש המפורסם של זאוס (אחד משבעת פלאי העולם הקדמון) לא האמינו שהפסל הענק של זאוס הוא האליל. על-פי אמונתם חי זאוס, יחד עם אלילים אחרים, בפסגת הר אולימפוס, שראשו מגיע לשמים. המקדש עם הפסל שבתוכו שימשו להם רק כמקום תפילה והקרבת קרבנות לזאוס.

בית המקדש שלנו שימש מקום לתפילות וקרבנות, בהתאם לכתוב: "ועשו לי מקדש, ושכנתי בתוכם" (ש' כה: ח), אך אין כוונת הפסוק לומר שהקב"ה מוגבל למבנה הפיזי הזה. אלא, בית המקדש היה מבנה קדוש המיועד לתפילות בני ישראל, כמו שמתואר בתפילת מוסף של יום הכיפורים: "והכהנים והעם העומדים בעזרה ... היו כורעים ומשתחווים ומודים ונופלים על פניהם". ברור לחלוטין שההשתחוויה לא הייתה מכוונת למבנה הפיזי או לכלים הקדושים שבתוכו; תפילותיהם של בני ישראל היו מופנות לקב"ה, ובית המקדש היה המקום המתאים

לתפילות ולקרבנות. נראה אפוא שאין הבדלים מהותיים ביחסנו כלפי הקב"ה ובית מקדשו לבין יחסם של עובדי עבודה זרה כלפי האלילים שלהם ומקדשיהם.

טענה אחרת שמעלים נגד עבודה זרה היא ריבוי האלילים. כל-כך טבעי לנו להאמין שיש לעולם ריבון אחד ויחיד, כמו שאנו אומרים בכל יום: "שמע ישראל, ה' א-להינו, ה' אחד". כיצד יכול אדם נאור להאמין שהשליטה על העולם מתחלקת בין אלילים שונים?

אולם, גם טענה זו אינה עומדת במבחן הביקורת. הדת הנפוצה ביותר בעולם מבוססת על אמונה בא-ל שהוא למעשה שלושה ("השילוש הקדוש"), ואיש לא יטען שאירופה ואמריקה מלאים באנשים בלתי-רציונליים. גם ביפן, אחת המדינות המתקדמות בעולם, רוב האנשים מאמינים בדת השינטו, הגורסת כי קיימים עשרות אלים. לכן, נראה כי קשה לייחס פרימיטיביות לאמונה בריבוי אלים.

לאחר שעמדנו על הדמיון בין הרציונליות שבעבודה זרה לרציונליות שבאמונה בקב"ה, נוכל לחזור לשאלה שבה התחלנו: מהו הדבר שבני ישראל מצאו כמושך כל-כך בפולחן העבודה הזרה? או לחילופין, מה דחה אותם בפולחן היהודי? הן הפולחן של עבודה זרה נראה דומה מאוד לפולחן שלנו: גם להם וגם לנו יש תפילות וקרבנות; גם להם וגם לנו יש חגים רבים; גם להם וגם לנו יש פולחנים וטקסים ומתנות לאנשי הדת. הכול נראה דומה. מה ההבדל החשוב כל-כך שגרם לעם ישראל לנטוש את תורת ה' ולהצטרף לעובדי העבודה הזרה?

את התשובה ניתן לסכם במילה אחת בלבד: מוסר. העבודה הזרה מאופיינת בניתוק המוחלט שיש בה בין התנהגותו המוסרית של האדם לבין זכאותו לבקש ולקבל את ברכת האל. כדי שבקשתו תתמלא צריך המאמין בעבודה זרה להתפלל, או להביא קרבן, או לערוך טקס מסוים, או להשתמש בקמע זה או אחר שמפייס את האלים. דתו אינה מציבה בפניו דרישות כלשהן בתחום המוסרי.

בעולם הקדמון של בבל, יוון, ורומא, לא הייתה כל סתירה בין דתיותו המוחלטת של אדם ובין היותו גנב, רמאי, רוצח, אנס, או שקוע בעריות, ובוודאי שלא הייתה כל סתירה בין אמונתו הדתית ללשון הרע, רכילות ושקר. התנהגות כזו לא נחשבה כהתנהגות פגומה בדת האלילית; אדרבה, האלילים עצמם התנהגו כך! לא קשה אפוא להבין כמה משיכה יש במערכת דתית כזו המוגבלת למצוות שבין אדם לאלוהיו, וכד בבד מאפשרת לאדם לנהל את חייו הפרטיים כרצונו.

השקפת התורה הינה הפוכה בתכלית! המוסר תופס בה מקום מרכזי. הדרישה להתחשבות בזולת מתבטאת בעשרות מצוות שבין אדם לחברו. המגבלות שאנו מחויבים בהן אינן בתחום המעשים בלבד, אלא גם בתחום הדיבור שלנו (כמו: "לא תלך רכיל בעמך", ויק' יט: טז; "מדבר שקר תרחק", שמ' כג: ז). יתרה מזו, אפילו ברחשי לבנו אנו מוגבלים - "לא תשנא את אחיך בלבבך" (ויק' יט: יז); "ולא תחמד אשת רעך, ולא תתאנה בית רעך, שדהו ועבדו ואמתו, שורו וחמרו, וכל אשר לרעך" (דב' ה: יח). והדרישה החמורה מכול - התורה אפילו אוסרת עלינו להתענג על משבתם של שונאינו ("כי תפגע שור איבך או חמרו ת'עה, השב תשיבנו לו. כי תראה חמור שנאך רבץ תחת משאו, וחדלת מעזב לו, עזב תעזב עמו", שמ' כג: ד-ה).

העול הכבד הזה של מחויבות האדם לחברו לעולם אינו מסתיים. הוא קיים עלינו בכל רגע ורגע, מהלידה ועד המוות. עשרים וארבע שעות ביממה, אנחנו מחויבים להיות ישרים ומוסריים במגעינו עם אחרים ולנצור את לשוננו. זוהי דרישה תמידית וכבדה.

כמה קלה ומושכת היא אמונה דתית המתירה ניהול חיים פרטיים בלא כל כפיפות לדרישות החמורות של מוסר. לא פלא הוא אפוא שבני ישראל, שראו את מהלך החיים של שכניהם, בחרו לאמץ את החיים הקלים האלה של עובדי עבודה זרה ולהשתחרר מהעול המתמיד הזה של המוסר!

על-פי השקפת התורה, מעמדן של המצוות שבין אדם לחברו אינו שולי ואף אינו נראה כשווה-ערך למעמדן של המצוות בין אדם למקום; המצוות המחנכות להתנהגות מוסרית תופסות מקום מרכזי בתורה, והדבר מודגש שוב ושוב במסורת שלנו. דוגמא מעניינת ביותר לחשיבות המוסר אפשר למצוא בהפטרה של יום כיפור. ביום הקדוש הזה כולנו עומדים בבית הכנסת בצום מהבוקר ועד הערב, שקועים בתפילות לקב"ה, והיה אפשר לצפות שההפטרה תדגיש את החשיבות של תפילות וצום כאשר אדם פונה אל בוראו. להפתעתנו, בהפטרה (יש' נ"ח) מושם דגש על עניין אחר לגמרי!

העם מתלונן לישעיהו שהקב"ה אינו נענה לתפילותם ולצומות שלהם - "למה צמנו ולא ראית, ענינו נפשנו ולא תדע" (נח:ג). ישעיהו עונה להם שבאותו יום של צום ותפילות, העם נכשל טוטלית במישור המוסר (ג-ה):

הן ביום צ'מכם, תמצאו חפץ, וכל עצביהם תנגשו. הן לריב ומצה תצומו, ולהכות באגרף רשע. לא תצומו כיום להשמיע במרום קולכם. הכזה יהיה צום אבחרהו, יום ענות אדם נפשו?

ישעיהו ממשיך ומסביר מה באמת רואה הקב"ה כ"צום" נשגב (ה-ז):
הלוא זה צום אבחרהו: פתח חרצבות רשע, התר אגדות מוטה, ושלח רצוצים חפשים, וכל מוטה תנתקו. הלוא פרס לרעב לחמך, ועניים מרודים תביא בית, כי תראה ערם וכסיתו, ומבשרך לא תתעלם.

במילים אלו הנביא מדגיש שאין הקב"ה מתפעל מצום ומתפילות – ובהחלט תמוה לשמוע זאת ביום צום כיפור! כדי למצוא חן בעיניו יש להתחשב בזולת ולעשות חסד עם האומללים. אם את אלה יעשה האדם - הדרך סלולה לפניו לזכות בברכת הקב"ה, כמו שכתוב (נח:ח-יא):

או יבקע כשחר אורך, וארכתך מהרה תצמח, והלך לפניך צדקך, כבוד ה' יאספך. אז תקרא וה' יענה, תשוע, ויאמר הנני... וזרח בח'שך אורך ואפלתך כצהרים, ונחך ה' תמיד והשביע בצחצחות נפשך ועצמת'יך יחליץ, והיית כגן רוה וכמוצא מים אשר לא יכזבו מימיו.

חז"ל בחרו לקרוא דווקא את דברי ישעיהו אלה ביום כיפור, כדי למנוע אשליות אצל המתפללים; שלא יחשוב אף אחד בדעתו שעל-ידי צום ותפילות בלבד הוא יזכה בחסדי ה'. הקב"ה מתעלם לחלוטין מתפילות, צומות וקרבנות שאינם משולבים עם קיום מצוות מעשיות שבין אדם לחברו. מודגש שוב ושוב במסורת שלנו שהעיקר בעבודת ה' הוא שמירת המוסר, החסד ושאר המצוות שבין אדם לחברו. במשנה באבות (ג, י) נאמר: "כל שרוח הבריות נוחה הימנו - רוח המקום נוחה הימנו", ואין כתוב 'כל שרוח המקום נוחה הימנו רוח הבריות נוחה הימנו'. קיומן של המצוות המוסריות הוא אתגר יומיומי, ואי אפשר לקיימן בבחינת "מצוות אנשים מלומדה". בנקודה זו נמצא ההבדל המהותי והעמוק בין עבודת הבורא לעבודה זרה.

פרופ' נתן אביעזר
המחלקה לפסיקה
